

Özer Soysal*

Kütüphane Haftası'nın Düşündürdükleri

I. Nereden Nereye?

K ü t ü p h a n e'nin, sadece, 'kitapların toplanıp korunduğu, yazıldığı, düzenlendiği, ya da okunduğu yer' olmaktan çıkarak bugünkü toplumsal içerik ve erginliğini kazanması uzun bir süreçte gerçekleşir.

Bu düzeye gelinebilmesi için, tek başına yeterli olmasa bile, önce kütüphane yönetim ve düzenlemesinde kimi temel ilkelerin belirlenmesi; bilgi kaynaklarının organik ölçütler uyarınca nitelenip sınıflanması; kapsamlı bir araç/kaynak anlayışının benimsenmesi; 'kitaptan çok kural koyma' alışkanlığının bırakılması, kısaca, kütüphane'den daha etkin yararlanmayı sağlayacak adımların atılması gerekiyordu. Burada, y a r a r l a n m a eyleminin hangi ölçüler uyarınca, nasıl geliştiği sorusu ortaya çıkıyor.

T o p l u m'a verilecek hizmetler konusunda uzun süre gözlenen boşluk, ilk elde, kütüphanecilerin işlerini yorumlamada yetersiz kalması, sınırlı bir anlatımla, örneğin kaynaklar'ın yararlanmaya sunuluşunda bağnazca bir tutum izlenmesi sonucudur. Dış'a dönük hizmet nitelik ve kapsamı yönünden tek boyutta, denebilir ki salt 'ödünç verme' işi olarak, algılanmıştır. Kütüphane - çevre ilişkisinde ağırlığı kullanıcıdan gelen istemin oluşturduğu durumlarda da, isteğin kökeni, gereksinimin nedenleri üstünde durulmaz. Öyleki, XIX. Yüzyıl'ın sonlarında kütüphane-kullanıcı ilişkisi düzenlenirken egemen görüş, kütüphaneci'nin 'zamanını diğer işlere ayırabilmesi için kitapları okuma salonlarında kolayca kullanılabilir kılmak'tı. Bu davranış, z a m a n ve g ü c ü, kullanıcı (daha açığı o'nun) sorunlarıyla uğraşarak harcama yerine, teknik işlerin öncelik aldığı öbür kütüphane etkinliklerine ayırma düşüncesinden kaynaklanır.

Söz konusu anlayışın kazandığı ağırlık nedeniyledir ki kütüphane'yi yalnız m a d d i öğeleri ya da iç'e dönük işlemler bakımından değil işlemler açısından açıklamaya çalışan tanımlara ancak XX. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde rastlanabiliyor. Sir James Augustus Henry Murray'nin ünlü Sözlüğüne⁽¹⁾ göre, k ü t ü p h a n e : 'bir dermenin bakımı ve isteyenler için yararlanılabilir duruma getirilmesi ile görevlendirilmiş kamu kuruluşu' idi. Ranganathan da, tanım'ın ikinci bölümünde saklı anlama dayanarak ve 'okuyucuya kitap hırsızından daha değişik bir görüşle baktığı' için, bunu kütüphane anlayışında bir gelişme olarak yorumlar. Bu noktaya nereden gelindiğini ise aşağıdaki örnek yansıtmakta. Sözlük'ün yayınlanışından elli beş yıl önce, 1833'te, İngiliz milletvekili Cobbett, Parlamento'da British Museum üzerine yaptığı konuşmada şunları diyor: «Kütüphane'nin

* A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

desteklenmesine de, bırakın oraya vakit öldürmeğe gidip gününü gün edenler katkıda bulunsun. Yoksul halkın eğitilmesi ya da yararı değil sadece meraklılarla varlıkların beğenisine yönelik böyle bir yer için neden esnaf ve çiftçiden vergi ödemesi istenmeli? British Museum soyluların aylaklık yeri ise, karşılığını da ödemeliler!» Milletvekili'nin bu çıkışını Kütüphane Yöneticisi Anthony Panizzi şöyle karşılamakta: «British Museum, gösteri yeri değil kültürün yayılmasını amaçlamış bir kuruluş, kamu hizmetinin bir kolu- dur ve halka hizmet veren diğer devlet organlarına egemen anlayışla yönetilmek gerekir!»

Anlaşıyor ki, eğer kütüphaneler müze ya da mozolelerden öte bir şeyse, önemlerinin içerdiği derme değil kaynak ve hizmetlerin kullanımında yattığı; kütüphane kurumu ve kütüphaneciliğin, tıpkı anatomi, kimya ya da fiziğe bağlanmayan biyoloji gibi, tek başına anlam taşımadığı gerçeğinin kavranabilmesi için daha beklenecektir.

II. Kütüphaneciliğimiz

ve

Eğitimsel Kavramlar Açısından Kütüphane Kurumu

K ü t ü p h a n e c i l i k geleneğimiz, biriktirme+koruma amacına yönelik ve uygulamada k o r u m a işlevini s a k l a m a eylemi ile özdeşleştirmiş görünümündedir. Bu nedenledir ki, kütüphane kurumu, toplumsal bütünün bir parçası ya da erginliğe ulaşmada a r a ç olma yeteneğini büyük ölçüde yitirip a m a ç'a dönüşerek iç ve özellikle de d ı ş d i n a m i k l e r i'ni işletemez duruma düşer.

Evrensel açıdan kütüphane kurumu'nun işlevsel doğrusu ise, kitapta simgeleşen bir biriktirme/koruma eyleminden, giderek, değişik türde kaynaklardaki bilginin hızla dolanım ve işlenmesini amaçlayan anlayışa yönelmiştir.

Kütüphaneciliğimiz'in çağdaş konumu incelenirken, ilkin, toplum olarak bilgi'yi niçin/ne amaçla ve ölçüde gereksindiğimiz/gereksinimin organik olup olmadığı; sonra, söz konusu gereksinmeyi karşılamada izlenen yöntem, kullanılan araçlar ve bu çerçevede k ü t ü p h a n e k u r u m u'nun durumu irdelenmek gerekir. Bilgi ögesi ile bütünleşmenin nitelik ve nasıl gerçekleşeceği doğru saptanmamışsa kütüphane'nin ağırlık ve anlam kazanması düşünülemez. Türk Kütüphaneciliği günümüzde böyle bir süreçten geçiyor ve bilgi ögesine karşı toplumca aldığımız tutumdaki yanılının somut göstergesini vermekte. İzlendiği gibi, Türkiye'de b i l g i a ç ı ğ ı konusu tartışılırken sorun çokluk 'ekonomik/endüstriyel yapı ve o'na dayalı teknolojik etkinliğin gereksindiği bilgidaki yetersizlik' bazına oturtulmaktadır. Bu alandaki yetersizliği oranı gittikçe artan dış patentli bilgi ile giderme eğilimi ise geçici ve geleceği dış'a bağımlı kılan bir çözümün sakıncalarını da yanı sıra getirir. Oysa sorun, önce toplumda kişilik/yaratıcılık oluşumu için gerekli bilgi ve beceri bazında gözlenen açığın nasıl kapatılacağıdır. Bu, birey'e 'neyi düşünmesi ve öğrenmesini mi yoksa o'na 'nasıl düşünüleceğini' mi kavratmak gerektiğini önemli bulmamıza bağlı.

Bilgi ögesi ile bütünleşmenin niteliği ve bunun gerçekleşme biçimini saptamada ölçü ne olabilir? Bütünleşmeye niteliğini, bilgiye duyulan gereksi-

nimin doğası verir. Bilgi gereksinimi yalnızca bilgi'den elde edilebilecek ki-mi kişisel-maddi yararlar bakımından ortaya çıkıyorsa organik ve sürekli olmaz. Bilgi'nin temel işlevi, birey'i varlığının bilincine götürmek; yaşam'ı değişik boyutlarıyla algılamasını sağlamaktır. Gereksinim, belirtilen zorun-luklardan doğuyor ve bilgi'yi bu bağlamda paylaşılabılır kılıyorsa, anlam kazanır. Bilgi'nin paylaşımı, yaşam'ın paylaşımıdır. Bilgi ögesi ile böylesi yaklaşım ve bütünleşme kuramamış toplumlarda da yaşam'dan söz edilebi-ler ama yaşam'ın bilinçle algılanıp paylaşıldığı söylenemez.

Söz konusu bütünleşme eyleminin gerçekleşebileceği en sağlıklı ortam e ğ i t i m ve o'nun içeriğini oluşturan k ü l t ü r'dür. Nitekim, bilgi öge-si'nin çağrıştırdığı kavramların başında eğitim gelir. Eğitim amacını doğru belirleyememiş bir toplumda bilgi'ye yaklaşım, bu sıradan izlenecek öğre-tim yöntemi ile araç-gereç kullanım biçimleri de, sağlıklı olmayacaktır. Ama-cın iyi anlaşılabilmesi, ilk elde, kavramlara yanlış anlamlar yüklenmesi so-nucunu doğuruyor ki 'aktif metot', 'eğitim araç-gereci', 'temel-yaygın eği-tim/okuryazarlık' ve 'eğitimde fırsat eşitliği' bunlardan bir bölümüdür. Yine amlan nedenle, bizde bir olgu ya da süreç olarak eğitim, kütüphane kuru-munu da yanlış yorumlayagelmıştır.

Gerçekten, a k t i f m e t o t anlayışımız, öğrenciyi zihinsel-duyusal yeteneklerini ilgi alanları doğrultusunda geliştirip sonuca kendiliğinden ula-şabileceği i l e t i ş i m ortamlarında etkin duruma getirmek yerine ge-nellikle ansiklopedik birkaç danışma kaynağından bilgi aktarımına zorlar bir uygulamaya dönüşmüş gibidir. İlk ve ortaöğretim kuruluşlarımızdan ço-ğunun zorunlu okuma/çalışma/araştırma birimlerinden yoksun oluşu ya-nında gerek (yetişkinlerin ayak basmadığı) halk kütüphaneleri gerekse ço-cuk kütüphanelerinde yıllardır gözlenen öğrenci yığılmasının diğer nedeni bu.

Okuryazar olmayan nüfusun giderek artış eğilimi göstermesi karşısında yeni 'sefer'ler başlatma gereği duymamız t e m e l e ğ i t i m sorunu'nun sadece nicel yanı ile bile ne denli kaygı verici olduğunu gösteriyor.

Nitelik açısından ise durum daha ürkütücüdür. Çünkü, sürdürüle gelen uygulamalarla o k u r y a z a r edilmiş yurttaşın, yaşamının sonraki dö-neminde edindiği beceriyi geliştirmek bir yana, o'nu koruyup koruyamadı-ğını da bilmiyoruz. Ama okul, kışla, kurstan ev ya da işine dönen kişi için, eğer değişip gelişen beceri ve ilgi alanlarını sürekli uyarıp besleyecek oku-ma ortamı yoksa, öğrendiğini unutma süreci başlamış demektir ki bu, bir ba-kıma, eğitim harcamalarında aşınma anlamına gelir. 1933-1934 yıllarında Türk ekonomisini inceleyen yabancı uzmanlarca hazırlanmış bir 'rapor' so-run'u şöyle tanımlıyor: "... cehaletle yuğurulmuş bir yaşayış tarzı de ğ i ş t i r i l i r k e n , h a l l e d i l m e s i e n g ü ç m e s e l e , o k u m a y a z m a y ı ö ğ r e t m e k d e ğ i l , c e m a a t e o k u m a i t i y a d ı n ı a ş ı l a m a k t ı r . M u v a f ı k t e ç h i z a t m e v c u t o l m a d ı k ç a , o k u r y a z a r h a l k y ü z d e s i n i a r t ı r m a k i ç i n s a r f e d i l e n p a r a l a r f i i l i n e t i c e i t i b a r ı l e i s r a f e d i l m i ş o l u r . İ ş l e r i n t e v s i i n e d a i r y a p ı l a c a k m u v a z e n e l i b i r p r o g r a m , b i r k ı s ı m ı n d ı ğ ı k ı s ı m l a r z a r a r ı n a o l a r a k s e r i s u r e t t e i n k ı ş a f ı n ı t e m i n d e n d a h a f a y d a l ı o l u r . . . " (2)

Türkiye'de t e m e l / y a y g ı n e ğ i t i m ya da o k u r - y a z a r - l ı k sorununa ilişkin anlayış/uygulama, uzun süre, okuyup yazma ve baş-lıca aritmetik işlemleri öğretmek noktasında yoğunlaştı. Bugün, örgün eği-tim'den yararlanma olanağı bulamamış kişileri toplumsal, ekonomik ve kültürel yönden temel kavram, bilgi ve beceri ile donatma çerçevesinde,

kısaca, daha kapsamlı düşünülüyor. Söz konusu değişim, örneğin Silahlı Kuvvetler'de 1961'de açılmağa başlanan Okuma Yazma Okulları'nda program'ın 'yurt ve yaşama bilgisi kazandırma' ereğine yönelmesi ile kendini gösterir. (3) Okuma Yazma Okulu'nda, «... her 16 dershaneye ... bir kütüphaneci öğretmen...» verme ve buralarda oluşturulacak kütüphaneler için özel kurslarda kütüphaneci yoluna gidilmesi, nitelik yönünden olumlu bir yaklaşımın belirtisiydi.

Okuryazarlık programları gerçekte yalnız bir anahtardır ve birey'in öğretim sonunda bu anahtarı nerede, niçin, nasıl kullanacağını kavramış olması beklenir. Böylesi soruları kendi yapı ve akışı içinde karşılama yeteneğinden yoksun, ya da, nasıl karşılaması gerektiği konusunda birey'i yönlendirememiş bir programın ise işlevsel olması beklenemez. Anlaşılyorki, okuryazarlık, okuma yazma yeteneği kazandırma ve kimi aritmetik öğelerin basit biçimde iletilmesi ile sınırlandırıldığı sürece, genel değil'dir. Oysa, birey'in kendisi ile ilgili gerçekleri görmesi; çalışarak içinde bulunduğu ortama göre davranmasını sağlayıcı nitelikleri elde etmesi ve toplumsal yaşamda bilinçli/yapıcı düzeye gelmesine yardımcı olabildiğinde, işlevsel, diğer deyişle kapsamlı ve eğitim işleminin bütünlüleyicisi olur. Sonuçta, okuryazarlık, bölgesel/ulusal kalkınma planları ile kaynaşıp bütünleşme yeteneği ve onların yorumlanmasına bulunduğu katkı ölçüsünde işlevsel sayılır. Ancak, temel eğitim ilkin haklı olarak şu soruya karşılık verme zorunda: 'sonradan eline okuma aracı vermeyeceksek kişiyi okuryazar kılmamanın anlamı ne?'

Eğitim'de, 'süreklilik-bütünlük' ölçüsünde gözetilmek gereken bir ilke de fırsat eşitliği. Bu eşitliğin ne olduğu konusunda, başta nüfus artış hızından kaynaklanan okul/derslik, öğretmen açığı olmak üzere, görüş açımızı daraltan engeller var. Açığı kapatma çabası belki gerekli derslik ve öğretmen sayısına ulaşmamızı sağlayacak, isteyen herkesin gidebileceği tür ve sayıda okul bulunabilecektir.

Kalkınma Planlarımız konuya işte böylesi anlayışla yaklaşıyor. 'Yeni bir strateji uygulama' özelliği de taşıyan Üçüncü Beş Yıllık Plan, «eğitimde fırsat eşitliği ve sosyal adalet» üzerinde dururken diyor ki: «Birinci ve İkinci Planlarda tüm eğitim sistemi, fırsat eşitliğinin gerçekleştirilmesi ve gelir dağılımının düzeltilmesi amacına yönelmiş bir araç olarak alınmıştır. Eğitim sisteminde son on yıllık dönem içinde bu alanlarda büyük gelişmeler olmadığı görülmektedir. Eğitim kurumlarının, öğretmenlerin ve eğitim araçlarının yurt düzeyinde dengesiz dağılımı, fiili bir fırsat eşitsizliği doğurmaktadır./ Planlı dönemde bu alandaki gelişmeler, daha çok nüfuslarının azlığı nedeniyle ilkokul açılması uygun olmayan yatılı köyler için yatılı bölge okulları açılması ve yüksek öğretim kurumlarının yurt düzeyinde dengeli dağılımı için girişilen çabaları kapsamaktadır. Yetenekli, başarılı ve dar gelirli öğrencilere dikey sosyal hareketlilik yolunu açmak üzere, kalkınma planlarında öngörülen kredi, burs ve parasız yatılılık olanaklarının artırılmasındaki gerçekleştirmeler, bu hedefi sağlayacak düzeye ulaşamamıştır. Parasız yatılılık olanaklarının çok sınırlı ve belli meslek okullarında yaratılmış olması, öğrencilerin istedikleri üst okullara devam edebilmelerini engellemiştir.» (4)

Fırsat eşitliği'nin bu tür biçimsel dengeleri aşan ve öze ilişkin boyutu ise, öğretimin 'tekdiğerlik'ten çıkarılması: yöntem ve araçların bireysel özelliklere göre ayrımlaştırılıp düzenlenerek kişisel yeteneklere uyumlu kılınmasıdır. Öyleki birey, temel bilgi ve becerilerle demokratik toplum

yaşamının gerektirdiği bilgi, davranış ve becerileri özümsemeye eşit olanaklara sahip olabilsin.

*

Yaratıcı güçün kaynağı eğitimi ise, eğitim ve böylece yaratıcılığı besleyip geliştirecek doku'nun örücüsü de kütüphane kurumu'dur. Kütüphane'nin katkısı, eğer eğitim, öğretim ve düşünme/anlama eylemleri arasındaki ilişkinin önemini gerçekten kavramışsa, daha da belirgin nitelik kazanır. Çünkü, kütüphane kurumu, bir düşünme ortamı, ya da, bu eylemin en uygun koşullarda denendiği işliktir.

Böylesi anlayışın egemen olduğu eğitim dizgesinde, kütüphane'nin, alışagelmışin ötesinde bir bakış açısı/gereksinmeden kaynaklandığı görülür. Türk Kütüphaneciliği yönünden eğitim anlayışımızın bu tür bir gereksinme yaratıp yaratmadığı sorusu öncelik alıyor. Gerçekten, eğitim'e bu noktada egemen görüş, kütüphane'nin bir araç yoksa ama, daha açığı, canlı ya da ölü bir kurum kimliği mi taşıyacağının ölçüsü olmaktadır.

Odak noktası birey'de yoğunlaşan çağdaş eğitim neyi amaçlıyor? Soru'ya verilen karşılıklardan birisi, amacın, 'bireyin öğretilenler üzerinde düşünmesini sağlamak değil o'na nasıl düşünüleceğini öğretmek' olduğunu vurgular. Geçtiğimiz sürecin eğitim kurumu'na getirdiği değişik ve belki de en düşündürücü, yorumlardan birisi, budur.

Öyleyse, Türk Kütüphaneciliği bakımından üzerinde durulması gereken, bu kurum'a ilişkin sorunlar, onların nitelik ya da boyutlarından önce, soru'nun bakış açısının nasıl olması gerektiğidir. Bir diğer deyişle konu'yu kurumsal yanından önce o'na yaklaşım biçimi açısından irdelemek yerinde olur.

*

Eğitim dizgemiz, ne genel dokusu ne de değişik katman ve öğeleri bakımından, kütüphane kurumu ile bütünleşebilmiştir. Sonuçta, öğrenci kitlelerine sağlıklı bir okuma/düşünme/araştırma ortamı hazırlayacak kütüphaneler kuramadığımız gibi kütüphane'de bilinçle kullanabileceği zaman parçası da verebilmiş değiliz.

Bizdeki durumu ile kütüphane kurumu, kültürel, toplumsal, ekonomik gelişmedeki konumu belirsiz; varoluş nedenine sanki ters düşmüş görünümündedir. O'nun bireysel kafa ve ruh sağlığı, toplumsal erginliğe ulaşmada katkısı küçümsenmekte. Bu yüzden, imrendiğimiz toplumlarda örneğin gönül serüvenlerini sektirmeden izlediğimiz 'pop' şarkıcısının, yaşadığı kentin halk kütüphanesi 'ödenek yetersizliğinden çalışmalarını sınırlama zorunda kalınca', gönüllü konserler de verdiğini görmüyor, duymuyor, ya da bunu niçin yaptığını umursamıyoruz.

NOTLAR :

1. Murray's Dictionary, the New English Dictionary. İngilizce sözcüklerin tarihsel gelişimini göstermek amacıyla 1888-1933 yılları arasında on cilt ve eki yayınlanmış Sözlük.
2. Amerikan Heyeti Raporundan: Maarif İşleri/1933-1934 (Ankara: Maarif Vekilliği, 1939), 27.
3. «Türk Silahlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulu Yönetmeliği», T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi 24 (1165, 7 Ağustos 1961).
4. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Yeni Strateji ve Kalkınma Planı. Üçüncü Beş Yıl 1973-1977 (Ankara: 1973), 88.